

ביאורים

רבנו בחיי חושף התלבטות פנימית שהיתה לו בנוגע לכתיבת הספר. יש שתי סיבות שעמדו לפניו שמנעו ממנו להתחיל ולכתוב:

האחת, שהוא אינו ראוי לכתוב ספר שכזה. מטרת הספר היא להעמיד משנה סדורה וברורה, מהשורשים ועד לפרטי המעשים בכל התחום הרחב של חובות הלבבות. זו מלאכה אדירה שאין הוא ראוי לעשותה. יתכן שישמיט שורשים מסוימים, או אולי לא יעמיק כראוי באחד משורשי העבודה.

השנייה שהיא יותר טכנית, היא אי ידיעת הלשון הערבית על בוריה. ספר כזה, המיועד להתפרסם לכלל ישראל צריך להיות כתוב בשפה ברורה וצחה. רוב העם בדורו היו דוברי הערבית והוא לא ידע ערבית על בוריה. הקושי שלו יגרם לכך שלא יוכל להעביר את עומק המושגים דרך המילים ולא ידע לבאר ולהסביר את דבריו כראוי.

רבנו בחיי דוחה את הסיבות הללו. זו עצת היצר הרע, הוא קובע. איך נוכל לזהות מתי הספקות המתעוררים בנו נובעים משיקולים עניינים או מלחישת היצר? יש סימן מובהק כיצד לזהות שהתאוות משפיעות על ההחלטות שלנו. כאשר הם רוצים לגרום לנו לעבור עבירה או להימנע מעשיית טוב. למשל, אם כשאנו רוצים לעבור על דברי ה' ולחטוא אנו הופכים למדנים גדולים, ואנו מעלים בתוכנו את כל הסברות בעולם למה הדבר מותר, זהו סימן שהתאוות מעורבות בקבלת ההחלטה. אדם אינו רוצה לעבור במפורש על רצון ה' ולכן מחפש סיבות ותירוצים כדי להצדיק את דרכיו. כן הדבר גם בעשיית טוב. כאשר האדם רוצה לעשות משהו טוב, עולים בקרבו ספקות האם הוא ראוי, והאם זה יצליח, ואולי עמלו לשווא. התאוות גורמות לאדם למצוא את כל הטענות בעולם מדוע לא לעשות את הדבר הטוב שעלה במחשבתו.

כך גם כאן. מחשבה טובה עלתה בליבו של רבנו בחיי. לכתוב ספר שיעור ויברר את חובות הלבבות. אין עוד ספר שנכתב על נושא זה, ומצב הדור ירוד ומשווע להתרוממות ולתיקון. ספקות ותמיהות שעולים כדי למנוע את כתיבת הספר, שיכול לחזק ולרוגם, הם ספקות שנובעים מתאוות האדם לנוח ולהתעצל, ולכן יש להתעלות מעליהם ולכתוב את הספר. אך רבנו בחיי אינו מתעלם מהטענות. הוא כותב במפורש שהוא ישתדל לבאר את שורשי חובות הלבבות שחקר והגיע אליהם וכן שישתדל לבאר אותם עד תום בשפה ברורה וקולחת שתובן ללומדי הספר.

רבנו בחיי קובע שמן הזהירות שלא להיזהר יותר מדי. דהיינו: לפעמים מרוב חששות, האדם איננו לוקח אחריות על חייו ואינו מחליט. צריך לחשוש גם מהחששות הללו. העולם לא יתקדם ויתפתח אם האדם יעשה רק דברים שהוא בטוח שיעשו בשלמות. ולכן גם אם יש לו חששות - רבנו בחיי בחר שלא להיכנע להם ולכתוב את 'חובות הלבבות'.

הרחבות

• להטות לבבנו

וַיִּרְאֵי שִׁיְהִי רָצוֹן הַתְּאֵוָה לְהַנִּיחַ הַמַּחְשְׁבָה הַזֹּאת. גם גדול כמו רבנו בחיי פחד מ'נגיעות', העלולות להטות את המחשבה, כמו שכתב הרמח"ל: "מידת הנקיית היא היות האדם נקי לגמרי מכל מידה רעה ומכל חטא. לא די ממה שהחטא בו מפורסם וגלוי, אלא גם - כן ממה שהלב נפתח בו להורות היתר בדבר... האדם אשר טהר מזה הנגע לגמרי, ונקי מכל רושם רע שמשארת התאוה אחריה - הנה ראייתו תהיה ברורה לגמרי, והבחנתו זכה, ולא תטהו החמדה לשום דבר, אלא כל מה שהוא חטא, אפילו שיהיה קל שבקלי החטאים, תכירהו שהוא רע ותרחיקהו ממנו" [מסילת ישרים].

• מי שלא עושה - לא טועה

"מִן הַזְּהִירוֹת שְׁלֵא תִרְבֶּה לְהִזְהֵר". מלבד הסיבה אותה כתב רבנו בחיי, שזהירות יתירה מביאה למיעוט יצירה ופאסיביות, כתב הרב קוק: "הפחיתים הם פתיות גמורה, אין לאדם לפחד כלל כי-אם להזהר. יותר (כאשר) שהוא פוחד הוא נופל, וכשהוא מתפחד - מעצם הפחד בא לו המכשול. על כן, צריך הוא להתגבר בשכל, לדעת שאין לו כלל ממה להתפחד. כל ציורי (מחשבות) הפחד הגם רק צבעים פזורים מצויר גדול, שצריכים להשלימו, וכשממלאים אותו - הם (הצבעים) מצטרפים לכולו (לציור) להמשיך ביטחון גדול ועצום מאד, הממלא את כל הנפש עוז וגבורה" [מידת הראיה פחדנות ד].

אי התאמת המחבר לספר

וְכֹאֲשֶׁר זְמַמְתִּי לַעֲשׂוֹת מִה שֶׁהִסְפַּמְתִּי עָלָיו מִחֲבוּר הַסֵּפֶר הַזֶּה, רְאִיתִי כִּי אֵין אִישׁ כְּמוֹנֵי רְאוּי לְחַבֵּר חֲבוּר כְּמוֹהוּ, וְשִׁעְרָתִי בְּנַפְשִׁי כִּי כַחֵי קֶצֶר מַחְלֵק מַחְלֻקְתֵּי כְּפִי הַצָּרִיף לוֹ, מִפְּנֵי כִכֵּד הַדְּבָר בְּעֵינַי, וְקֶצֶר דְּעֵתִי וְחִלְשׁוֹת שְׂכָלִי מִהִשְׁגֵּי הַעֵינָיִם, וְשִׁאֲנֵי בְּקִי בְּצֻחוֹת לְשׁוֹן הָעֵרֶבִי, אֲשֶׁר בְּהִי חֲבַרְתִּי אוֹתוֹ, מִפְּנֵי שֶׁהִיא קְרוּבָה לְהַבִּין לְרַב אֲנָשֵׁי דוֹרֵנוּ, וְיִרְאֵתִי, שֶׁאֲטַרְח בְּדָבָר יוֹתֵר מִן הָרְאוּי, וְשֶׁאֲעֵבֵר בּוֹ אֶת הַמִּדָּה הַנְּכוֹנָה, עַד שֶׁאֲמַרְתִּי בְּנַפְשִׁי לְשׁוֹב מִמַּחְשְׁבַּתִּי, וְלִהְיֶיכֶּה מִמָּה שֶׁהִסְפִּיקָה עָלָיו.

החשש מן העצלות

וְכֹאֲשֶׁר זְמוּתִי לְהִסִּיר מִשָּׂא הַטֵּרֵחַ הַזֶּה מְעָלִי וְלִהְנִיחַ לִי מִחֲבוּר, שְׁבַתִּי וְחֲשַׁדְתִּי אֶת נַפְשִׁי עַל בְּחִרָה בְּמִנוּחָה, וְלִשְׁכֹּן בְּמַעוֹן הָעֲצֵלָה בְּהַשְׁקָט וּבְבִטְחָה, וְיִרְאֵתִי שִׁיְהִי רָצוֹן הַתְּאֵוָה לְהַנִּיחַ הַמַּחְשְׁבָה הַזֹּאת, וְשֶׁהוּא הַטֵּנִי אֶל דֶּרֶךְ הַמִּנוּחָה וְהַשְׁלָוָה וְלִהְסָפִים עַל הַהֲנַחָה וְלִשְׁבֵּת בְּמוֹשָׁב הָעֲצֵלוּת. וַיִּדְעֵתִי כִּי כְּמָה שְׂכָלִים אֶבְדּוּ בְּעִבוּר הַמוֹרָא, וְכְמָה חֲסוּדֵינִים גְּרַם אוֹתָם הַפְּחַד, וְזִכְרָתִי דְבָרֵי הָאוּמֹר "מִן הַזְּהִירוֹת שְׁלֵא תִרְבֶּה לְהִזְהֵר", וְאֲמַרְתִּי שָׂאֵם הִיָּה כֹּל מִתְּעַסֵּק בְּעֵנָן מְעִינֵי הַטּוֹבָה, אוֹ לְהוֹרוֹת הַדֶּרֶךְ הַיִּשְׁרָה הַנְּכוֹנָה, שׁוֹתֵק וְעוֹמֵד עַד אֲשֶׁר יִגְמַר לוֹ כֹּל רְצוֹנוֹ, לֹא הִיָּה אֶדָם מְדַבֵּר דְּבָר אַחֲרֵי הַנְּבִיאִים עֲלֵיהֶם הַשְּׁלוֹם, אֲשֶׁר בְּהֵרֵם הַשֵּׁם לְשִׁלְחוֹתוֹ וְאֲמַצֵּם בְּעִזְרוֹתוֹ. וְאוּלוֹ הִיָּה כֹּל מִי שְׂרוּצָה לְמַלְאֵת לוֹ כֹּל מִדּוֹת הַטּוֹב וְלֹא יִכּוֹל לְהַשִּׁיגָם, מִנִּיחַ מֵה שִׁיִּדְמֹן לוֹ מִקֵּו, הִיָּה כֹּל בְּנֵי אֶדָם רִיקִים מִן הַטּוֹבוֹת וְחֲסָרִים מִן הַחֲמוּדוֹת, וְשָׁבִים בְּמִרוּצָת תּוֹחֶלֶת נִכְזָבָה, וְהִיָּה שְׁבִילֵי הַטּוֹב שׁוֹמְמִים וּמְעוֹנוֹת הַחֶסֶד נֶעְצָבִים.

בדיית השקר לחיוק תאוה

וְהַבְּנִיאוֹתִי, כִּי הַנְּפִשׁוֹת תְּאֵוֹתָן רַבָּה לְהַשִּׁיג תְּכֵלִית הָרַע, וּמִתְרַשְׁלוֹת לְעַסֵּק בְּדָרְכֵי הַחֶסֶד, וּמִתְעַצְלוֹת לְהַקְדִּים אֶל הַטּוֹבוֹת, וְהוֹלְכוֹת תְּמִיד בְּדָרְכֵי הַשְּׁחוֹק וְהַשְּׂמֵחָה. וְאֵם נִרְאָה אֲלֵיהֶן מִרְאֵה תְּאוּה שִׁיקְרָא אֲתָהֶן, בּוֹדוֹת דְּבָרֵי שְׂקָר לְנִטּוֹת אֲלֵיו, וְסוֹמְכוֹת אֶת טַעֲנוֹתֵי הַעֲמִיד נְטִיָּתוֹ, וְלַחֲזֵק אוֹדוֹתֵיו, וְלַחֲבֵר פְּרִידוֹתֵיו. וְאֵם יֵאִיר לָהֶם נֵר הָאֲמִתּוֹ לְקִרְא אוֹתָן, בּוֹדוֹת דְּבָרִים בְּטִלִּים לְהַמְנֵעַ מִנְּטוֹת אֲלֵיו, וְטוֹעֲנוֹת עָלָיו, וּמַחְטִיאוֹת אֶת שְׁבִילָיו, וְסוֹתְרוֹת אֶת עֵינָיו, לְהַפְרִיד חֲבוּרוֹ וְלַהֲפָרֵד מִמּוֹנו. וְכֹל אֶדָם אוֹיְבוֹ בֵּין צְלָעָיו, אֲלֵא אֵם הִיָּה לוֹ עֵזר מֵאַלְהֵיו, וּמוֹכִיחַ מִמּוֹן לְנַפְשׁוֹ, וְשִׁלְטוֹן גּוֹבֵר, אֲשֶׁר יִקְשֵׁר אוֹתָהּ בְּחֶבֶל הָעֲבוּדָה, וְיִבְלַמְנָה בְּרֶסֶן הַצֶּדֶק, וְיִכְנֶה בְּשׁוֹט הַמוֹסֵר. וְכֹאֲשֶׁר יַחֲשֵׁב לַעֲשׂוֹת טוֹבָה, אֵל יֵאָחֵר, וְאֵם יִשְׁאַהוּ לְבוֹ לְדָרֶךְ אַחֲרָת, יִגְעַר בּוֹ וְיִתְגַּבֵּר עָלָיו.

חיבור הספר

עַל כֵּן רְאִיתִי לְהַכְרִיחַ אֶת נַפְשִׁי לְסַבֵּל טֵרַח חֲבוּר הַסֵּפֶר הַזֶּה, וְלִבְאֵר עֵינָיו בְּכֹל לְשׁוֹן שִׁאוּכַל, וּבְכֹל מְלִיצָה שֶׁתִּזְדַּמֵּן לִי, שִׁיִּבֵּן עֵינָיו מֵהֶם. וְאֶזְכֹּר מִתּוֹלְדוֹת חוֹבוֹת הַלְּבָבוֹת מֵה שִׁיבֵא לִידִי, וְלֹא אֲטַרַח לְהַבִּיאֵם כְּלָם, כְּדִי שְׁלֵא יֵאָרֵף הַסֵּפֶר, אֶף אֲזִכִּיר מִן הַדְּבָרִים הַצָּרִיכִים לְכֹל שֶׁרָשׁ מִשְׁרָשׁוֹ בְּשַׁעַר שְׁלוֹ מֵה שֶׁרְאוּ לוֹ. וּבִאֲלֵהִים הָאֶחָד הָאֲמַת אַעֲזֹר, וְעָלָיו אֲבַטֵּחַ, וּמִמּוֹנו אֲשָׂאֵל בְּרַחֲמֵיו לְהוֹרוֹת אוֹתִי בּוֹ אֶת הַדֶּרֶךְ הַיִּשְׁרָה אֲשֶׁר הוּא רוּצָה בָּהּ, וְשֶׁהִיא מְקַבֶּלֶת בְּעֵינָיו, בְּדַבּוּר וּבְמַעֲשֵׂה, בְּסִתֵּר וּבְגִלוּי.

שֶׁהִסְפַּמְתִּי עָלָיו - שֶׁהַחֲלַטְתִּי. אֲשֶׁר בְּהַ וְכו' - סֵפֶר חוֹבוֹת הַלְּבָבוֹת נִכְתָּב בְּמִקְוֵו בְּעֵרְבִית. שְׁהִיא - הַשְּׁפָה הָעֵרֶבִית. יוֹתֵר מִן הָרְאוּי - שֶׁהוּא לְמַעֲלָה מִכּוֹחוֹתֵי. וְלִהְשִׁיבָה - לְחֲזוֹר בִּי. זְמוּתִי - חֲשַׁבְתִּי. הַתְּאֵוָה - תְּאוֹנוֹת הָעֲצֵלוֹת וְהַמִּנוּחָה. שְׂכָלִים - מִדְּרוֹגוֹת שְׂכִילוֹת שֶׁבִּיכוֹלֵת הָאָדָם לְהַשִּׁיגָם. הַמוֹרָא - הַחֲשַׁשׁ הַמוֹפְרוֹ. מִן הַזְּהִירוֹת וְכו' - צָרִיךְ לְהִיזְהֵר מִזְּהִירוֹת מוֹפְרוֹת. יִגְמַר לוֹ כֹּל רְצוֹנוֹ - יַעֲשֵׂה הַדְּבָרִים בְּצוּרָה מוֹשְׁלֵמַת. לְמַלְאֵת לוֹ - לְקַנּוֹת לְעַצְמוֹ, לְהַשְׁלֵם. מִנִּיחַ מֵה שִׁיִּדְמֹן - נִמְנָע מִמָּה שִׁישְׁנוּ בִּאֲפִשְׁרוֹתוֹ. וְשָׁבִים בְּמִרוּצָת תּוֹחֶלֶת נִכְזָבָה - בְּהַתְרוּצְצוֹת נַפְשִׁית בֵּין צִיפִיָּה לְאִכּוּבָה. לְהַקְדִּים - מִלְּהַתְקַדֵּם. וְלַחֲבֵר פְּרִידוֹתֵיו - לְחַבֵּר, בְּשִׁקָּר, בֵּין דְּבָרִים שֶׁאֵינָם מֵתִיאִמִּים. יֵאִיר לָהֶם נֵר הָאֲמִתּוֹ - מִתְעוֹרוֹרוֹת בְּקִרְבָּם מִחֲשׁבוֹת אֲמַת וְטוֹב. וּמַחְטִיאוֹת אֶת שְׁבִילָיו - טוֹעֲנוֹת שִׁישְׁנָם חֲסוּרוֹנוֹת בְּדֶרֶךְ הָאֲמַת. לְהַפְרִיד חֲבוּרוֹ - שֶׁהָאָדָם לֹא יִמְשֵׁךְ אַחֲרָה הָאֲמַת. אוֹיְבוֹ - הַיִּצֵּר הָרַע. מוֹנוֹ - בְּאוֹפֵן קוֹבֵעַ. יִקְשֵׁר אוֹתָהּ - אֶת נַפְשׁוֹ שֶׁלֹּא תִיגַרֵר אַחֲרָה הַיִּצֵּר. מִתּוֹלְדוֹת - מִפְּרִטֵי מַצּוֹת אֵלוֹ.